

polgárok voltak. A hívek között a lengyeleken kívül a helyi németek is ott vannak.

Az utolsó oroszországi népszámlálás (2010) már csak 61 lengyelt talált Kalmükföldön, ami előrevetíti e népcsoport belátható időn belüli eltűnését a köztársaságból.

Zoltán András

Nemzetépítés a modernkori Európában

Marius Turda, Eugenism și modernitate. Națiune, rasă și biopolitică în Europa (1870-1950), Polirom Kiadó, Bukarest, 2014. 197.

A recenzálni kívánt mű tavaly látott napvilágot a Polirom kiadó gondozásában Răzvan Pârâianu fordításában. A könyv eredetileg angol nyelven jelent meg 2010-ben. Marius Turda az Oxford Brookes Egyetem történész professzora, az eugenika és biopolitika történetének kutatója. A témában számos könyve jelent meg, amelyek egy országra (Magyarország vagy Románia) vagy az eugenika egy-egy aspektusára fókuszálnak.

Jelen műben a történész nem kisebb munkára vállalkozott, mint hogy 150 oldalban (törzsszöveg) összegző módon bemutassa az eugenika alakulását a kezdetektől a második világháború végéig. Az alcímekben szereplő 1850-1950 közötti időszak meghatározása így inkább csak orientáló jelleggel bír, mintsem a tényleges idahátorakat jelentené. A szintézisre törekvésen túl a könyv újszerűsége abban rejlik, hogy új értelmezési kereteket ad a modern nemzetépítés és a biopolitika megértéséhez. A szerző az eugenika elemzésekor a főbb csomópontokra helyezi a hangsúlyt, melyet az egyes európai országokból vett példák-
kal támaszt alá. A bevezetést és az összegzést nem számolva a könyv négy nagyobb tartalmi egységre tagolódik. Marius Turda az elsőben a modern eugenika kialakulásának narratíváját tekinti át a 19. század második felétől a 20. sz. elejéig terjedő időszakra fókuszálva. A második fejezet időbeli kifutása igencsak rövid: az első világháború. Ennek oka, hogy az eugenikában ekkor paradigmaváltás következik be. A tudo-

mányban és a politikában felerősödtek az egészségügyről, eugenikáról, demográfiáról és általában a népesedésről szóló diskurzusok. Elterjedt a nemzeti és rasszista szemléletmód. Ezek gyakorlatba ültetésére a két világháború közötti időszakban került sor. Ezt, vagyis az eugenika gyakorlati alkalmazását vizsgálja a harmadik fejezet. 1930-1940 között az európai államok többsége negatív eugenikai törvényeket fogadott el a házasság szabályozására, a szexuális szegregációra vagy a sterilizációra vonatkozóan. A fő cél az „egészséges nemzet” megteremtése volt. Az utolsó fejezet a biopolitikára épül. A biopolitika az eugenikával és a központosított nacionalizmussal a homogén nemzetállamok megteremtésének eszközeként jelenik meg.

Az eugenika vagy más szóval fajegészségtan, illetve fajnemesítés célja az örökölt fizikai és szellemi tulajdonságok javítása különböző beavatkozások által. Az ezzel foglalkozó biológusok között a legtöbb vitára az adott okot, hogy a környezeti tényezők milyen hatással vannak az egyén örökölt jellemzőire. Az egyik álláspont szerint a természeti és a társadalmi (külső) tényezők sokkal nagyobb súllyal estek latba, mint a származás (belső tényezők). A másik oldal sokkal nagyobb szerepet tulajdonít az öröklődésnek, a környezeti és a társadalmi hatásoknak. Ez utóbbi álláspontot képviselte az eugenika kidolgozója Francis Galton. A szerző nemcsak bemutatja, olyan tudósok nézeteit, mint Jean Baptiste Lamarck, Johann Gregor Mendel, Karl Pearson vagy éppen August Weismann, hanem ütközteti azokat. Ugyanakkor rávilágít azokra a folyamatokra is, amelyek életre hívták az öröklésre és annak javítására vonatkozó tudományos diskurzusokat. Egyik okként a dekadenciát, az emberiség hanyatlásának érzését jelöli meg, amely áthatotta a 19. század végi Európát. Mindez kihatott a tudományra is. A könyv írója számos szerző erre vonatkozó munkáját ismerteti. Mi ettől most eltekintünk. Elégedjünk meg csupán annyival, hogy ezek a munkák az emberiség hanyatlását, degenerációját vetítik előre. Megoldásként az eugenikán alapuló módszerek alkalmazását javasolják. Ennek szellemében újraértelmezik az egyént és a nemzeti közösséget. A nemzetet a tudomány, a természetes szelekció és a származás ismérvei alapján határozzák meg. Sürgetik az állam fajvédő politikájának kidolgozását: a biológiai reprodukció kontrollját, mely értelmezésükben a társadalmi és biológiai faji

regeneráció kulcsa. Ez a fajvédő elv tette lehetővé az eugenika gyors elterjedését Európában. A szerző hangsúlyozza, hogy az eugenika minden országban más és más utat járt be, de a nemzeti identitás biológizálása: a rekreáció szabályozása, a fajnemesítés elve mindenhol ugyanaz volt. Marius Turda az eugenika elterjedését a nyugat- és észak-európai országok mellett kelet-európai államok példáján keresztül mutatja be, úgy mint Magyarország vagy az éppen kialakult Románia. Az első világháborúig kialakultnak tekinti az eugenika nemzeti változatait, de hangsúlyozza az eugenika nemzetközi jellegét is.

A második fejezetben az első világháború eugenikára gyakorolt hatásait ismerhetjük meg. Az eugenikusok egy része úgy tekintett a háborúra, mint a hosszú időszak után érkezett kezelés: nemzeti, társadalmi és faji megtisztulás. Szerintük, amit a politika nem volt képes megoldani, azt megtette a háború. A jövőképet már nem a dekadencia érzése, hanem a nemzet testének megújulásába vetett hit határozta meg. Egy másik álláspont szerint a háború diszgenikus és antiszociális, ami elpusztítja a nemzet tagjainak javát, a gazdaságot, az ipart. Nem utolsó sorban pedig a betegségek melegágya. Megint mások szerint a háború a bátorságot, vitézséget jeleníti meg; a hazaszeretet és a nemzeti szolidaritás iskolája. Az eugenikusok szerint ezek hiánya a nemzet erkölcsének enyhüléséhez és faji degeneráltsághoz vezet. Marius Turda ezen álláspontok bemutatását összehasonlító jelleggel végzi el, kitérve a különböző országok esetére és azok álláspontjaira. A könyv szerzője ugyanakkor kiemeli, hogy az eugenika még mindig csak a retorika szintjén jelenik meg. Változás csak a két világháború közötti időszakban következik be, amikor az eugenika a különböző országok nemzetpolitikájának fontos részévé válik.

Az utolsó két fejezetben az olvasó már nemcsak az eugenikai gondolkodással ismerkedhet meg, hanem annak gyakorlati alkalmazásával is. Az első világháború után kialakul az, amit Marius Turda „*stigmatul eugenic*”, vagyis *eugenikus stigmaként* fogalmaz meg. Ennek lényege, hogy a stigmatizált személyek társadalmi és biológiai identitása megvan kérdőjelezve, következményként pedig büntethető. Ezzel párhuzamosan haladt a nemzet háború utáni újjáépítése is. Az eugenikusok a nemzet és a társadalom újjászületése alatt az egészségügyi és higiéniai

viszonyok megújulását is értették. Mások a közegészségügyi viszonyok javítását nem tartották elégségesnek. Szerintük fajvédő törvényeket kell bevezetni. Az 1920-as évek gazdasági válsága és a politikai instabilitása elhozta a fajvédelemről vagy a sterilizációról szóló diskurzus felerősödését és annak elfogadását nemcsak az orvosok, hanem a politikusok és általában a társadalom tagjainak többsége körében. Például Németország nemzeti újjáépítésekor fontos szemponttá vált az eugenika. A másik meghatározó folyamat az eugenika nacionalizálása. Az eugenika „*nemzeti tudománnyá*” vált. Jó példa erre, hogy 1930-ig Európa legtöbb államában létrehozták a különböző eugenikai intézeteket. Az eugenikai álláspontot képviselők radikálisan léptek fel a fizikai és szellemileg sérült személyek, a bűnözők, szegények és árvák ellen. Politikai szempontból az eugenika jól megfér a fasizmus berkeiben. Az 1930-1940 közötti időszakban az eugenika az „új ember” megalkotásának vágyával esett egybe. Ennek egyik markáns eszközévé a sterilizálás lett. A szerző a különböző keresztény vallások ezzel kapcsolatos álláspontjait is ismerteti. Itt most csak két példát említünk. A római-katolikus egyház az eugenikai módszerek alkalmazásával szemben az egyik legnagyobb ellenállást fejtette ki. De még közöttük is akadtak olyan személyek, akik elfogadták az eugenikát. A protestáns egyházak, már nyitottabbak voltak az eugenikára. A református egyház társadalmi szolgálata táptalaja lett az eugenikának. A magyarországi vagy az erdélyi református egyházak elsősorban a fajvédelmi szempontokat tették magukévá.

Marius Turda könyvének utolsó fejezetében a biopolitika elemzését adja. A Michel Foucault nevéhez köthető fogalmat a szerző az 1930-as években kialakuló új társadalompolitikai vízióval azonosítja. Ennek elméleti hátterét az eugenika biztosítja. Az új társadalompolitikai vagy biopolitikai elgondolás egyik sarkalatos pontját azok a fajvédelmi törvények adják, amelyeket Európa szerte sorra fogadtak el. A biopolitikában ugyanúgy, mint az eugenikában a faj jóléte a fontos. A nemzeti biopolitika fő céljaként a nemzet biológiai értékének megőrzését, megtartását, illetve bővítését tűzte ki célul. Üldözték a fizikailag és szellemileg sérült személyeket. De azokat is, akik különböző betegségekben szenvedtek vagy azokat, akiket a társadalom kirekesztett (például szegények, koldusok, alkoholisták, prostituáltak). Az eugenikának a biopolitikán keresztül

történi gyakorlatba ültetését jól példázza Románia esete. Iulius Moldovan orvos, akadémikus 1926-ban kiadott *Biopolitika* c. munkájában a román nép faji megtisztulásának érdekében az állami beavatkozást sürgeti. A román faj jólétét hirdeti, melynek alapja a család. Az 1930-as években több eugenista is bekerült a törvényhozásba. Ez által lehetővé vált az eugenika politikai elfogadtatása. Több bizottság is alakul, mely az anya- és gyermekvédelemre vagy a közegészségügyre vonatkozik. Ezeken keresztül próbálták megvalósítani az eugenikát. Az 1940-es évek elején még tovább mennek. Elfogadják a sterilizációs törvényt a patológikus egyénekre, a fizikai és szellemi sérültekre, a különböző betegségekben szenvedőkre (pl. szifilisz) vonatkozóan. Később szerették volna kiterjeszteni a bűnözőkre is. A román faj legnagyobb ellenségeként a zsidókat és a cigányokat jelölik meg. Őket Románia legnagyobb társadalmi és gazdasági problémájával azonosítják. A következő helyre – mint veszélyforrást – a romániai magyarságot helyezik. Több eugenikus biológiai krízisről beszélt: a régi géta-római vér elkorcsosodásáról. A szerző Románia kapcsán kitér a nemzeti kisebbségek kérdésére is. Megmaradásuk és túlélésük érdekében a nemzeti kisebbségek, például az erdélyi magyarok, felkarolták az eugenikát. Ez sok esetben párosult az „anyaországához” való visszatérés vágyával is.

A könyv összességében a nemzetépítés (ál)tudományos diskurzusát mutatja be. Ez a megközelítés újszerű meglátásba helyezi a modern nemzetképződést, a különböző nemzeti stratégiák alakulását a modernizálódó Európában. A szerző az eugenikát nemcsak mint tudományos kísérletet mutatja be, amely az egyén és azon túlmenően a nemzet testének megújulását hirdeti, hanem összeköti olyan folyamatokkal, mint a modernitás vagy a nemzeti újjáéledés. Mint vallja, az eugenikát nem a biológia és az orvoslás tudománytörténetének szégyenletes fejezeteként kell kezelni. A könyvet elsősorban azoknak ajánljuk, akik nyitottak az olyan folyamatok újszerű értelmezésére, mint a modernizáció, nemzet-történet, fajvédelem orvoslás vagy tudománytörténet.

Tötös Áron

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Etno-irodalom: a „keleti zsidó” legitimitása Joseph Roth műveiben

Kilcher, Andreas B.: *Die Kalte Ordnung und der Eros des Erzählens – Joseph Roths „exotische Juden”*. = *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*. 89. Jg. 2015. No. 2. p. 265-293.

A volt osztrák Galíciából elszármazott, zsidó környezetben felnőtt Joseph Roth (1894-1939) átütő erejű regénytemáját találja meg – a pálya második felében – a széthullt Monarchia búcsúztatásában (*Radetzky-Marsch*, 1932; *Radetzky-induló*, 1982; *Die Kapuzinergruft*, 1938; *A Kapucinus kripta*, 1982 – ez utóbbi immár az utódállami Kis-Ausztria vesztét hozza adva). Szűkebb honának elvesztése – bécsi kötelékeitől 1918 után két országhatárral elválasztva – azonban meghatározó eleme e búcsúzás fájdalomának. A pálya első felében, mintegy 1923-tól keletkezett (általában kisebb terjedelmű) elbeszélő művek kevésbé ismert világa gyakran éppen e táj vagy a tágabb multietnikus-multikulturális keleti régió élete köré fonódik, s hőseik zömmel itt honos, innen elszármazott (mindkét szülőről vagy csak anyjukról) zsidók. E művek sora egyébként a két nagyregény keletkezési idejébe is átnyúlik.

A fiatal Rothot tanulmányai Bécsbe vezérik, de harci kötelékekben hamarosan viszontlátja a szülőföldet a cs. kir. had önkénteseként. A keleti front tapasztalatai természetesen regényhőseinek is megadatnak. A két nagyregény háborús élményeiben is épp a keleti hadszíntér szerepel, annak ellenére, hogy az egymással rokonságban álló két regényhős: Carl Joseph, illetve Franz Ferdinand Trotta nem e tájról való s még csak nem is zsidó, hanem szlovén származék a birodalom egy másik, Bécshez közelebb eső szegletéből. (Megjegyezhetjük: e tekintetben az alakpoétika egy autochton, történeti-politikai értelemben „jogfolytonosabb”